

Kapitel 6. Undervisningsforløb: Industrialisering og børnearbejde. Fortælle teknik: At konstruere historiske fortællinger ved hjælp af kilder

Klassetrin: Melletrin, udskoling og gymnasiale uddannelser

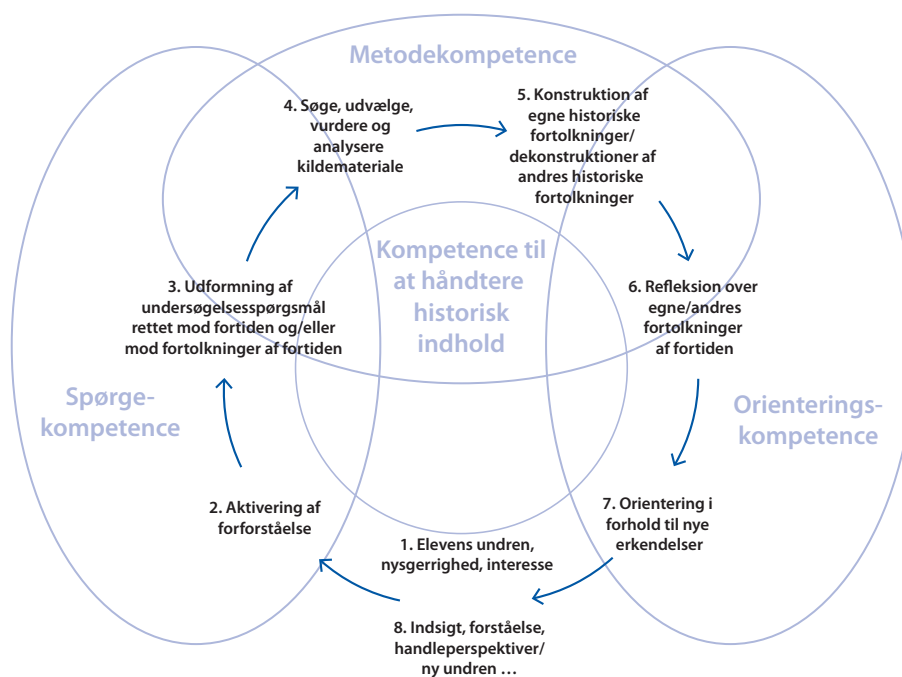
Omfang: 8-10 lektioner

Begrundelse for valg af indhold

Industrialisering i Danmark førte til afgørende forandringer i samfundet. Nye teknologier ændrede vilkår for produktion, handel, transport og påvirkede sociale og politiske strukturer, samt mentale strømninger. "Børnearbejde under industrialisering" fokuserer på den lille historie, idet mennesker, voksne og børn er i centrum for fortællingen om industrialisering. Fortællingen om børnearbejde beskæftiger sig med arbejderbørnenes vilkår og tydeliggør, hvordan teknologiske landvindinger og politiske strukturer påvirker både voksne og børn. Den lille historie skaber indlevelse og identifikation mellem eleven og de historiske hændelser, der berettes igennem et aktørperspektiv.

Bemærk: Forløbet kan anvendes på tværs af forskellige klassetrin, alt afhængig af hvilke kilder der anvendes. Kilderne til udskoling og de gymnasiale uddannelser vil indeholde flere og forskelligartede perspektiver, der skifter mellem struktur og aktør.

Proces- og kompetencemodellen

Introduktion til forløbet

Undervisningsforløbet tager udgangspunkt i emnet “børnearbejde under industrialisering” og fokuserer på arbejderbørns levevilkår. I forløbet undersøger eleverne livs-, arbejds- og skolevilkår for arbejderbørn omkring år 1900. På mellemtrinet arbejder eleverne udelukkende med arbejderbørnenes egne fortællinger, mens der i udskoling og især på de gymnasiale uddannelser inddrages flere forskellige kildetyper, som inddrager forskellige perspektiver.

Forløbet træner elevernes fortællekompetencer. Kernen i historiske fortællinger består af at konstruere disse fortællinger med udgangspunkt i relevante kilder. I forløbet får eleverne derfor udleveret forskellige kildepakker, afhængig af klassetrinet.

Elevernes arbejde med kilderne består af to trin:

1. Kildebearbejdelse.
2. Konstruktion af egne historiske fortællinger.

Opgaven består af, at eleverne med baggrund i udleveret kildemateriale udarbejder en beskrivende fortælling.

Opgaven stilladseres afhængig af klassetrin og elevernes individuelle skrive- og tekstkompetencer.

I forløbsbeskrivelsen kan man finde forslag til stilladsring under de forskellige faser i procesmodellen.

I bilag 2 er der 11 kilder vedrørende børnearbejde omkring år 1900. Kilderne repræsenterer forskellige holdninger og positioner og belyser både aktørperspektiver og et strukturelt perspektiv. Kilderne er forkortet, men i kildehenvisningerne kan man finde nogle kilder i deres fulde længde.

Kilderne er oplistet efter årstal, men ikke alle kilder egner sig til alle klassetrin.

Vores forslag er, at eleverne på mellemtrinnet arbejder med følgende skriftlige kilder (bilag 2) kilde 6, 7, 10 og 11; eleverne i udskolingen arbejder med kilde 1, 3 (§1,2,3), 4, 5, 6, 7, 10, 11; eleverne på de gymnasiale uddannelser arbejder med alle kilder (1-11). Eleverne behøver ikke at inddrage alle kilder, en del af opgaven handler om at vælge til og fra og selv vurdere, hvilke kilder der egner sig bedst til konstruktionerne af egne historiske fortællinger. Hvor mange kilder, eleverne får udleveret, vurderer man som lærer selv. Ligeledes vurderer man selv, hvordan billederne inddrages i forløbet.

Forløb

1. Elevens undren, nysgerrighed, interesse	<p>Elevernes nysgerrighed aktiveres ved hjælp af egnet billedmateriale (bilag 1), der viser arbejderbørn på fabrikker eller korte uddrag af børns erindringer, fx denne beretning fra Louis fra cirka 1891:</p> <p>Jeg var mælkedreng. Jeg var kun 6 år og lille og spinkel. Jeg skulle op kl. 5 om morgenen og bære de kolde flasker. Lønnen var ikke høj: 2 kr. om ugen! Og jeg måtte aflevere dem hjemme. Når jeg kom i skole, sad jeg ved siden af den varme kakkelovn, og så faldt jeg i søvn. Jeg fik en lussing af læreren, fordi jeg ikke fulgte med i timen. (Arne-Hansen, Andersen og Svendsen 2014)</p>
2. Aktivering af forforståelse	<p>Eleverne udarbejder en oversigt over de timer, de på en hverdag bruger på skole, lektier, fritid og arbejde. Bagefter overvejer de, hvordan sådan et skema har set ud fra mælkedrengen Louis' perspektiv.</p>
3. Udformning af undersøgelsesspørgsmål	<p>Afhængig af klassetrinnet kan undersøgelsesspørgsmålet gives på forhånd af læreren eller udarbejdes gruppevis af eleverne. Da konstruktionen af fortællinger er i fokus i dette undervisningsforløb, bør undersøgelsesspørgsmålet indeholde de forskellige perspektiver, der repræsenteres i kilderne.</p> <p>Eksempler på undersøgelsesspørgsmål:</p> <ul style="list-style-type: none">• Melletrin: Hvad fortæller kilderne om børnenes leve- og arbejdsforhold i slutningen af 1900tallet?• Udskoling: Hvad fortæller kilderne om debatten om børnearbejde i slutningen af 1900tallet, og hvad var børnenes egen opfattelse af at have arbejdet som barn?• Gymnasiale uddannelser: Hvad fortæller kilderne om de forskellige positioner vedrørende børnearbejde i slutningen af 1900-tallet? Og hvilken indflydelse havde den politiske debat på børnenes leve- og arbejdsforhold?
4. Udvælge, vurdere og analysere kildemateriale	<p>Eleverne på melletrinnet arbejder med kilderne 6, 7, 10 og 11. Eleverne i udskolingen arbejder med kilderne 1, 3 (§1,2,3), 4, 5, 6, 7, 10 og 11. Eleverne på de gymnasiale uddannelser arbejder med kilderne 1-11 (se under introduktion).</p> <p>Første trin er 1) Kildebearbejdelse. Her arbejder eleverne med deres fortolkningskompetence.</p> <p>Det betyder, at eleverne skal:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Notere kildetyperne.

	<p>2. Datere de begivenheder, kilderne beskriver, i kronologisk rækkefølge. Her er det vigtigt, at eleverne er opmærksomme på, at kildernes ophav ikke er identisk med de begivenheder, der berettes om i kilderne. Dette arbejde kan stilladseres ved hjælp af et skema, hvor begivenheder listes op.</p> <table border="1" data-bbox="564 383 1353 607"> <tr> <td data-bbox="564 383 973 456">Kilde: Navn og årstal:</td> <td data-bbox="973 383 1353 456"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="564 456 973 530">Årstal/dato for begivenheden:</td> <td data-bbox="973 456 1353 530"></td> </tr> <tr> <td data-bbox="564 530 973 607">Begivenhed:</td> <td data-bbox="973 530 1353 607"></td> </tr> </table> <p>3. Notere de perspektiver eller det perspektiv, kilden eller det samlede/udvalgte kildemateriale repræsenterer, fx socialt eller politisk.</p> <p>4. Notere de perspektiver, som kilden eller det samlede/udvalgte kildemateriale ikke repræsenterer.</p> <p>5. Notere evt. modsætninger i kilden eller det samlede/udvalgte kildemateriale.</p> <p>6. For udskoling og gymnasiale uddannelser: Vurdere kildernes udsagnskraft og anvendelighed (kildeanalyse).</p>	Kilde: Navn og årstal:		Årstal/dato for begivenheden:		Begivenhed:	
Kilde: Navn og årstal:							
Årstal/dato for begivenheden:							
Begivenhed:							
<p>5. Konstruktion af egne historiske fortolkninger</p>	<p>Efter kildebearbejdelsen starter eleverne i grupper på deres konstruktioner af egne historiske fortællinger. Det undersøgelsesspørgsmål, som eleverne enten selv eller deres lærer har formuleret, bruges som rød tråd i fortællingen. Eleverne skal være tro mod kilderne, men derudover er det elevernes egne fortolkninger, der styrer de fortællinger, de konstruerer.</p> <p>Eleverne kan tage udgangspunkt i følgende overvejelser:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Hvad er den første, og hvad er den sidste hændelse, som berettes om i kilderne? Og hvor skal fortællingen starte? 2. Udvælgelse: Hvilke dele af de beretninger, kilderne indeholder, er vigtige at få med, og hvilke dele er mindre betydningsfulde? 3. Fortællingens kronologi: Hvilke ord (altså tidsadverbier som fx først, senere, efterhånden, kort efter, mm.) skal anvendes for at give fortællingen den rette tidmæssige betydning? Nogle hændelser sker samtidig, mens andre hændelser sker med 30 års afstand til hinanden. <p>Nu skal elevernes historiske fortællinger skrives. Omfang, længde og tidsforbruget fastlægges af læreren.</p>						
<p>6. Refleksion over egne historiske fortolkninger</p>	<p>Eleverne læser deres historiske fortællinger op for hinanden. Fortællingerne kan gruppevis læses op foran hele klassen eller i matrixgrupper. Det er en god idé, at eleverne hører flere forskellige fortællinger. Eleverne reflekterer i fællesskab over fortællingernes</p>						

	<p>indhold og drøfter sammen, hvilke dele man har valgt at inddrage, og hvilke dele man har fravalgt.</p> <p>Læreren uddeler et evalueringsskema med følgende spørgsmål:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Er de fortællinger, I har hørt, magen til jeres gruppes fortælling? 2. Hvilke ligheder er der? 3. Hvilke forskelle er der? 4. Hvad er efter jeres mening årsagen til de forskelligheder, I har fundet i fortællingerne? <p>I udskolingen og på de gymnasiale uddannelser kan man også inddrage spørgsmål, der vedrører forskellige perspektiver, kilderne præsenterer.</p> <ol style="list-style-type: none"> 5. Bliver det tydeligt i de fortællinger, I har hørt, at kilderne indeholder forskellige perspektiver vedrørende børnearbejde? Diskuter hvordan. 6. Vægtes nogle perspektiver anderledes i de andre fortællinger, I har lyttet til? Diskuter hvordan, og overvej, hvorfor der er forskellige perspektiver eller vinkler i fortællingerne. 												
<p>7. Orientering i forhold til nye erkendelser</p>	<p>Elevernes arbejde med fortælleteknikken bidrager til nye erkendelser vedrørende konstruktioner af historiske fortællinger.</p> <p>Indholdsmæssigt bidrager forløbet til nye erkendelser ift. menneskets handlingspotentiale, men dette forudsætter nogle afsluttende øvelser, som vi beskriver her:</p> <p>Sidst i forløbet udarbejder eleverne en liste over de forandringer, debatten om børnearbejdet har bidraget til i samtiden og i nutiden.</p> <p>Listen indeholder konkrete ændringer og disse ændrings konsekvens i samtiden (for elever i mellemtrinnet) og i nutiden (for elever i udskoling og de gymnasiale uddannelser).</p> <table border="1" data-bbox="564 1509 1350 1993"> <thead> <tr> <th>Hvilke ændringer fandt sted vedrørende børnearbejde omkring år 1870-1915?</th> <th>Hvad betød ændringen for arbejderbarnet i dets samtid?</th> <th>Hvilken konsekvens har ændringen for børn og unge i dag?</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td><i>Fx arbejdstiden blev forkortet</i></td> <td><i>Fx færre penge til arbejderfamilien</i></td> <td><i>Fx mere fritid for barnet</i></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> <tr> <td></td> <td></td> <td></td> </tr> </tbody> </table>	Hvilke ændringer fandt sted vedrørende børnearbejde omkring år 1870-1915?	Hvad betød ændringen for arbejderbarnet i dets samtid?	Hvilken konsekvens har ændringen for børn og unge i dag?	<i>Fx arbejdstiden blev forkortet</i>	<i>Fx færre penge til arbejderfamilien</i>	<i>Fx mere fritid for barnet</i>						
Hvilke ændringer fandt sted vedrørende børnearbejde omkring år 1870-1915?	Hvad betød ændringen for arbejderbarnet i dets samtid?	Hvilken konsekvens har ændringen for børn og unge i dag?											
<i>Fx arbejdstiden blev forkortet</i>	<i>Fx færre penge til arbejderfamilien</i>	<i>Fx mere fritid for barnet</i>											

	<p>Eleverne sammenligner deres egne hverdagsbeskrivelser med et arbejderbarns hverdag og udarbejder et scenarie, hvor deres egen hverdag beskrives på samme betingelser som et arbejderbarns hverdag omkring året 1900.</p> <p>Disse små hverdagsscenarier udvikles mundtligt og i grupper, og de præsenteres foran andre grupper.</p> <p>Eleverne drøfter afslutningsvis betydningen af de forandringer, debatten om børnearbejde har bidraget til i samtiden og nutiden og årsager til, at disse forandringer fandt sted.</p> <p>Eleverne i de gymnasiale uddannelser kan afslutningsvis drøfte, om debatten om børnearbejde har medført et andet menneskesyn på barnet og barndom, og de undersøger de strukturelle og menneskelige årsager for debatten om børnenes arbejds- og livsvilkår i slutningen af 1900-tallet.</p> <p>Aktørperspektivet bidrager til elevernes forståelse af, at fortiden er påvirket af menneskelige handlinger, som stadigvæk har indflydelse på elevernes liv og hverdag i dag.</p>		
<p>8. Indsigt, forståelse, handleperspektiver</p>	<p>I undervisningsforløbet arbejder eleverne indholdsmæssigt med holdninger omkring børnearbejde, set fra forskellige perspektiver. Forløbet bidrager til elevernes forståelse af forskellige perspektiver i debatten om børnearbejde, og forløbet viser, hvordan aktørerne i debatten er påvirket af egen tid og mentale strømninger. Derudover får eleverne en forståelse for, at lovændringer er normative og har indflydelse på menneskers ideologiske og etiske holdninger, og at disse er foranderlige. Denne viden kan anvendes i analyse af fortidens samfundsmæssige debatter såvel som i nutidens debatter.</p> <p>I opgaven benytter eleverne sig af deres kritisk-analytiske kompetencer i fortolkningsprocessen omkring kildebearbejdelsen. Derudover træner eleverne deres fortællekompetencer. Både kildebearbejdelse og konstruktion af egne historiske fortællinger giver eleverne den indsigt, at fortællingerne kan fortolkes forskelligt afhængig af de valg og fravalg, man har foretaget under bearbejdelsen af kilderne.</p>		

Bilag 1: Billedkilder

Fotograf ukendt. Bing og Grøndahl, Arbejdsmænd i værksted, Vesterbrogade 149 i København, år 1900:
<https://kbhbilleder.dk/kbh-museum/29794> (hentet 24.05.22).

Fotograf ukendt. Mælkevoan fra Mejeriet Pasteur, Grundtvigsvej 13 i København, år 1898:
<https://kbhbilleder.dk/kbh-arkiv/101506> (hentet 24.05.22).

Fotograf ukendt. Mælkevogn med kusk og mælkedrenge i Amaliegade i København, år 1900:
<https://kbhbilleder.dk/kbh-arkiv/101507> (hentet 24.05.22).

Foto: Danielsen, J.; Ryesgade 1, København N; 1883-1887. Ansatte ved Frederiksberg Bryggeri, år 1885:
<https://kbhbilleder.dk/frb-arkiv/1943> (hentet 24.05.22).

Klik evt. på linket under det enkelte billede for flere informationer om billedet, eller gå ind på <https://kbhbilleder.dk> og søg på “arbejdsdreng” eller “børnearbejde” for at finde flere billeder.

Du kan finde mere materiale på stadsarkiverne i danske byer eller her: *Børn arbejdede også i gamle dag – om arbejderfamiliernes hverdag i slutningen af 1800-tallet*, LO skolekontakt, marts 2006: <https://fho.dk/wp-content/uploads/lo/2017/05/5087-bornarbejdedeogsaaigamledage-2006.pdf>

Bilag 2: Kilder om børnearbejde

Kilde 1: Socialisternes første politiske program. Uddrag fra Louis Pio: Socialistiske Blade II, 1871

[...] Vore onder er mange: slet føde, usunde boliger, mangelfuld beklædning, lang arbejdstid, dårlig undervisning, åndelig fordærvelse i forbindelse med et uhyggeligt hjem og deraf følgende hang til drik, det er de fjender, der skal bekæmpes. Til hjælp imod dem forlanger vi: fastsættelsen af en normalarbejdstid, som ikke må overskrides under noget som helst påskud, forbud imod søndagsarbejde, indskrænkning af kvindernes og ophør af børnenes arbejde i fabrikker eller lignende stede [...].

(Hyldtoft, O., H. Askgaard og N.F. Christiansen 1981a)

Kilde 2: Uddrag af Emil Hornemanns foredrag: Om Børns Anvendelser i Fabrikker. Hygejniske Meddelelser, 1872. Man kan finde kilden i sin fulde længde i litteraturlisten. Her finder man også det originale dokument, der oplister børnearbejdet på 49 fabrikker.

Den socialt engagerede læge Emil Hornemann (1810-90) afholder et foredrag om anvendelse af børn til fabriksarbejde til det første nordiske industrimøde i 1872. Forud for foredraget lå en undersøgelse af børns vilkår på fabrikker, som var den første af sin art.

Uddrag:

Af denne Oversigt sees, at jeg i det Hele har Oplysning om 49 Fabriker af den Art som anvender Børn eller Fruentimmer (kvinder) eller baade Børn og Fruentimmer blandt Arbejderne. For 4 Fabriker er Tallet paa samtlige Arbejdere ikke opgivet, i de øvrige 45 Fabriker er dette Tal 4297, og blandt disse er der 886 Børn, eller noget over 20 pct. [...]

[...] blandt de 886 Børn findes 134 som er under 10 Aar gl. [gammel, red.] Dette er henvend 1/6 af alle Børnene, og da det er mig opgivet, at der blandt disse smaae Børn findes nogle, der kun ere 6-7 Aar gamle. [...]

Børnenes Arbejdstid er meget forskjellig i de forskjellige Fabriker, i det Hele noget for lang. I Væverierne og Spinnerierne opgives lige fra 2 Timer hver 2den Dag indtil 12, 13 Timer hver Dag. Nogle Steder arbeide Børnene kun hver 2den Dag og gaae i Skole hver 2den Dag, [...].

I Tobaksfabrikerne er Arbejdstiden de fleste Steder 5 a 6 Timer [...]. I Fajancefabrikerne synes Arbejdstiden noget lang, men kun hver 2den Dag i den ene Fabrik (med Skolegang den anden Dag).

I de øvrige Fabriker arbeide Børnene fra 5 til 8 Timer; kun i Glasværkerne gaaer Arbeidstiden op til 9 a 10 Timer, og i disse Fabriker maa Børnene tilmed arbeide om Natten. [...]

De øvrige Oplysninger om Børnenes og Qvindernes Forhold i Fabrikerne ere i det Hele, som det sees, ret gunstige, og de hygieiniske Forhold roses af mange af Lægerne. Af Sygdomstilfælde, som Følge af Arbeidet og Opholdet i Fabrikerne, omtales kun undtagelsesvis nogen Blegsot [anæmi, blodmangel, red.], og Brysttilfælde hvor der er Støv. Desuden Blyforgiftninger, hvor der bruges Blyglassur, og Phosphorforgiftninger i Tændstikfabrikerne, hvor der bruges Phosphor til Satsen.

[...]

(Danmarkshistorien.dk 2015a)

Kilde 3: “Lov om Børns og unge Menneskers Arbeide i Fabrikker og fabriksmæssig drevne Værksteder samt det Offentliges Tilsyn” med disse, 23. maj 1873. Loven var den første danske fabrikslov, der prøvede at regulere børnenes arbejde på fabrikker.

Denne kilde er et uddrag. Man kan finde kilden i sin fulde længde i litteraturlisten.

Vi Christian den Niende, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Gothers, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenburg,

Gjøre vitterligt: Rigsdagen har vedtaget og Vi ved Vort Samtykke stadfæstet følgende Lov:

§ 1.

Arbeide i Fabrikker eller saadanne Værksteder og Arbeidssteder, hvor Arbeidet udføres paa fabriksmæssig Maade, er det Offentliges Tilsyn undergivet, forsaavidt dertil anvendes Personer under 18 Aar, hvad enten Arbeidet vedrører selve Fabrikationen eller nogen dermed i Forbindelse staaende Gjærning. [...]

§ 2.

Børn, som ikke have fyldt det 10de Aar, maa ikke anvendes til det i § 1 omhandlede Arbeide.

Børn af Alder mellem 10 og 14 Aar maa ikke anvendes til det i § 1 omhandlede Arbeide mere end sex og en halv Time i Løbet af et Døgn, deri indbefattet en Hviletid af mindst en halv Time; ei heller i Tiden før Kl. 6 Morgen eller efter Kl. 8 Aften.

Børn af den nævnte Alder, som have været i Arbeide før Kl. 11 Formiddag, maa ikke arbeide i samme eller nogen anden Bedrift efter samme Dags Eftermiddag Kl. 1.

§ 3

Unge Mennesker af begge Kjøen imellem 14 og 18 Aar maa ikke anvendes til det i § 1 omhandlede Arbeide mere end tolv Timer i Løbet af et Døgn, ei heller i Tiden før Kl. 5 Morgen eller efter Kl. 9 Aften. Af den nævnte Arbeidstid af tolv Timer skal der tilstaaes de her ommeldte unge Mennesker til Hvile- og Maaltider mindst to Timer imellem Kl. 8 Morgen og Kl. 6 Aften, hvoraf een og en halv Time skal gives før Kl. 3. [...]

(Danmarkshistorien.dk 2015b)

Kilde 4: I 1873 satte en lov grænser for, hvor meget børn måtte arbejde på fabrikkerne. Nogle politikere var imod loven. En af dem var landstingmand Schøler:

Jeg frygter for, at man risikerer at bidrage til at gøre mange af disse unge mennesker til sovetryner og dagdrivere. Det er en underlig medlidenhed, man synes at have med kraftige børn og unge mennesker.

(Arbejdermuseet.dk u.å. *Børn på fabrik – baggrunden for den første fabrikslov*)

Kilde 5: Uddrag af et indlæg, som er et læserbrev fra en arbejder fra 16. marts 1873 bragt i Industri-Tidenden. Man kan finde kilden i sin fulde længde i linket i litteraturlisten.

Hr. Redaktør!

I de senest udkomne Numere af Industri-Tidenden har jeg læst flere Artikler angaaende den nye Lov om at anvende Børn i Fabriker. I den Anledning vil jeg herved tillade mig at sende Dem en Udtalelse om min Mening om Sagen, [...].

Jeg har efter Alt, hvad jeg har læst om denne Lov [...] spurgt mig selv: Er denne Lov virkelig begrundet i Arbeidernes Interesser? [...] Hvad giver Loven til Arbejderne? Og hvad tager den fra Arbejderne?

Hvad det første Spørgsmaal angaaer, hvad Loven giver Arbejderne, da har jeg af Alt, hvad jeg har hørt og læst, ikke kunnet see, at den giver Arbejderne Noget, thi at Politiet eller Inspektørerne skulle paasee, at Børnene ikke misbruges til Arbeide, det kan vistnok ikke siges at være at give Arbejderne Noget. Paa den anden Side synes jeg, at det andet Spørgsmaal, hvad Loven tager fra Arbejderne, er let at besvare, thi den berøver jo ialfald Arbejderne den Fortjeneste, som de kunne have til Hjælp til deres Families Underhold ved deres Børns Arbeide. Det er Noget, man kan forstaae og vide at vurdere. Men det er dog ikke det Eneste, som Loven tager fra Arbejderne, den tager meget mere, thi den forbyder Arbejderne at raade over deres egne Børn paa den Maade, de synes bedst om. [...]

Ærbødigst
En Arbejder

(Danmarkshistorien.dk 2015c)

Kilde 6: Tobaksdreng fra Vejle omkring 1880. Uddrag af Lauritz Jessens, født 1868, erindringer.

[...] egentlig havde jeg set frem til mit 10. år med forventning, thi da kunne jeg altså komme på tobaksfabrik, og det havde jeg god lyst til, jeg havde jævnlig af min mor måtte høre for, at jeg gik hjemme og drev uden at gøre nytte og kun tænkte på leg og utyskestreger (ballade), Jeg afvæbnede hende som regel med, at 'jeg kunne ikke gøre for, at jeg ikke kunne komme på fabrik, før jeg var 10 år'. Det kunne man tidligere. Mine brødre, Jens og Christian, var kommet på fabrik i 6-7 års alderen. Men i 1873 havde vi fået den første lov (23-5-73), der forbød at anvende børn til at arbejde på fabrikker før deres fyldte 10. år[...].

Jeg vil gerne arbejde, ville gerne på fabrik, og samme dag, jeg fyldte 10 år fulgte jeg med Hans til fabrikken, Madsen og Sørensen (tobaksfabrik) på Nørregade, og blev antaget. [...] Hos Madsen og Sørensen fik vi den svimlende løn af 31/2 øre i timen. [...]

De 31/2 øre i timen kunne, når vi havde "fuld uge" (arbejde alle de timer de kunne), give en ugeløn af 1 krone og 26 øre. Det var det højeste, det kunne drives til. Ifølge fabriksloven måtte vi ikke beskæftiges mere end 6 timer daglig [...].

Det var nu ikke altid, vi kunne få "fuld uge". Formentlig for at modvirke børns erhvervsmæssige arbejde blev skoletiden, da jeg var en 8-9 år, delt, og fagene udvidet. Før den tid havde vi faktisk kun læsning, skrivning, regning, religion og lidt fædrelandshistorie. Nu fik vi naturlære (fysisk), naturhistorie (zoologi) og geografi. Før den tid gik vi i skole den halve dag, fra 8 til 11-12, eller fra 1 til 4-5. Nu blev den delt, således at vi gik fra 8-10 og fra 1-3; nogle dage gik vi dog fra kl. 11 og til klokken 4, nemlig når vi skulle have gymnastik eller sang, og de dage kunne vi ikke få 6 timer på fabrikken. Vi måtte skynde os til fabrikken, i reglen i løb, og var så på fabrikken fra 10-12 eller fra 11-12 og om eftermiddagen fra 3-7 eller 4-7- De dage, vi kom fra skole kl. 10 og klokken 3 kunne vi få 6 timer på fabrikken, de dage vi først kom kl. 11 eller kl. 4 fik vi kun 4-5 timer. I ferierne fik vi altid 6 timer ud af det. Ferierne var kun skoleferier, fra arbejdet var der ingen ferier. Vi kendte ikke til at "komme på landet" i ferierne, arbejdet skulle passes. [...].

(Hyldtoft, O., H. Askgaard og N.F. Christiansen 1981b)

Kilde 7: Uddrag fra en erindring fra en mand, født i 1885. Uddraget beskriver hans første ugeløn på fabrikken Carlsberg, hvor han fik arbejde.

Da jeg var nået de 10 år fik jeg arbejde på Carlsberg. Vi små arbejdsmænd skulle møde fra klokken 6 morgen til 12 middag med en halv times frokostpause. Altså 5 en halv times ølaftapning. Jeg sad foroverbøjet over en tappemaskine, som også har sat sine spor på mig. Det var et koldt job [i, red.] vinterdage at håndtere de kolde tønder, som ankom i de tidlige morgentimer, og vi små drenge skulle trille de store tønder, som ankom i de tidlige morgentimer, og vi små drenge skulle trille de store tønder sammen med de voksne op ad et langt lad. Særligt de strenge frostdage hang fingrene fast i jerntøndebåndene. Det morede de voksne, når vi pustede på de valne fingre (fingrene bliver stive af kulde). Al den herlighed blev lønnet med 2. kroner om ugen ca. godt 5 øre i timen. Og al det tøj man ødelagde. Når klokken var 12 middag og vi skulle hjem, var mine bukser plaskvåde af øl, som stivnede på vejen hjem. Udturen tog 20 minutter og hjem ligeså. Jeg var stolt over min faste ugeløn, men det var alligevel en hård omgang. Op klokken 5 morgen og hente gammelt brød og om vinteren trave af sted i høje snedriver og have våde fødder inden man begyndte det daglige arbejde, og så få alt det øl sprøjtet fra maskinerne og ud på bukserne. Der må have været godt med krummer i en, for sygdom kan jeg ikke huske, at jeg har haft.

(Skoletjenesten, Arbejdermuseet u.å. *Den første ugeløn*)

Kilde 8: Skoledirektør Sophus Bauditzs (1850-1915) beretning om skoleelevers arbejde uden for skoletiden, 1898.

Kilden er et uddrag. Man kan finde kilden i sin fulde længde i litteraturlisten. Her finder man også det originale dokument, der oplister antallet af børn, der arbejder på forskellige skoler i København.

Beretning af 8de November 1898 fra Skoledirektør Bauditz om Kommuneskolernes Elevers Anvendelse til Arbejde udenfor Skoletiden.

Skønt Eleverne i Kommunens Skoler nu langt mindre end tidligere anvendes til Arbejde udenfor Hjemmene, hvilket sikkert skyldes Loven af 23de maj 1873, er dog endnu et betydeligt Antal Børn beskæftiget ved forskelligt Arbejde, og dette Tal er endog voxet med flere Procent i Forhold til det samlede Elevantal. Da dette i alt Fald for en Del formentlig skyldes den udstrakte Anvendelse af Drenge i Mælkeforsyningens Tjeneste, og da dette Arbejde maa antages at stille altfor store Fordringer til Børnenes Tid og Kræfter, har det allerede i længere Tid fra forskellige Sider været anset for ønskeligt, om

man paa en eller anden Maade kunde faa Børns Arbejde udenfor Fabrikerne bundet til bestemte, betryggende Regler.

[...]

Inspektørerne udtale gennemgaaende, at alt Erhvervsarbejde udenfor Skolen principielt maa betragtes som uheldigt. Da imidlertid mange Forældre ikke kunne undvære Børnenes Fortjeneste, vil det næppe være muligt at faa vedtaget en Lov, der helt forbyder alt Erhvervsarbejde af Børn, og som Forholdene ere, vilde maaske en saadan Lov næppe en Gang være ønskelig, eftersom mange Børn kun ved det tidsbundne Arbejde holdes borte fra Gadelivets Daarligheder. [...]

(Danmarkshistorien.dk 2015d)

Kilde 9: Direktøren på et glasværk siger i bladet Ingeniøren fra året 1900:

Der er en masse små ting, der skal passes. En mængde smådele, der skal sammenføjes, og det kræver absolut alt sammen børnehjælp ... Børnenes arbejde foregår ved ovnene. De er altså stærkt udsatte for varmen, og de må tillige bevæge sig hurtigt. Det er indlysende, at dette arbejde er noget, der ikke passer for voksne. Og selv om det kunne gøres af voksne, kan vi ikke skaffe dem.

(LO skolekontakt 2006)

Kilde 10: Uddrag fra en erindring fra en kvinde, født i 1903

Da jeg var 4 år giftede min Mor sig med en Mand, der havde Børn, der var ældre end min Mor. Hun tog min Bror og mig med i Ægteskabet bort fra Bedste, hvor vi var trygge. Manden var Skomager, sad hjemme og reparerede Fodtøj. Samtidig gik de med Aviser, vi havde 800 Socialdemokrater (en avis) i Kvarteret Holmbladsgade og Sidegader. Dengang skulde man hente Bladene på Redaktionen. Jeg blev hevet af Sengen kun 4 år gammel og måtte trave til Farimagsgade (vi boede på Venusvej Amager). Aviserne skulde hentes tidligt, og vi kunde så tage den første Sporvogn tilbage til Amager. Så begyndte Dagens Job, jeg vidste ikke hvor højre og venstre var, men fik Aviserne stukket ind under Armen til de forskellige sider. Når der var 4 Sal, var det altid mig. Dengang var der Gaslys på nogle Trapper, men det blev slukke[t] Kl 10 om aftenen, så vi gik altid i mørke. Det var ikke rart. Mit højeste ønske var at få en lille Lygte med Tællelys til at have på Maven, den kostede 50 Øre, men jeg fik den aldrig.

(Skoletjenesten, Arbejdermuseet u.å. *Floras højeste ønske*).

Kilde 11: Uddrag fra en erindring fra en kvinde, født i 1903

Da jeg var 8 år, fik jeg også min første plads. Alle i skolen havde plads, så ville jeg da også. Dengang henvendte folk sig bare til skolen, når de manglede en bydreng eller en lille pige til hjælp. Jeg skulle være der fra kl. 8 til 12 for 4 kr. om måneden, og derefter var jeg i skole fra 1-6. Men den første plads varede kun én dag, for jeg blev sat til at hugge brænde i kælderen, og det havde jeg aldrig prøvet før, så selvfølgelig huggede jeg mig i fingeren. Men så fik jeg plads hos en skolefrøken – også fra 8-12 for 4 kr. om måneden. Der skulle jeg også vaske gulve (der var 3 værelser og kammer), bone parketgulvet i spisestuen, banke tæpper (der stod en ølkasse i gården, som jeg stod op på for at nå stangen), hente koks op fra en modbydelig mørk kælder, samt vaske op, inden jeg løb kl. 12 for at nå hjem efter min skoletaske. Da jeg blev 12 år og skulle op i 7. klasse, måtte jeg skifte plads, for der var kun syvende klasse om formiddagen. Jeg fik så plads hos hofbager Vald. Olsen på Vesterbrogade 69, og det gjorde min broder også. Vi skulle møde kl. 6 om morgenen, vi havde begge to en rem om livet med en lygte foran, for den gang var der jo ikke lys hverken på gade eller trapper. Vi fik hver en kurv fuld. Han havde Vesterbrogade – jeg Frederiksberg alle. Derefter hjem og i skole fra kl. 8 til 1, og så af sted til bageren igen, hvor jeg var fra 1:30 til 6. Min bror havde plads om eftermiddagen hos en urtekræmmer, hvor han måtte slæbe tunge ølkasser. Så hjem og spise middagsmad, ned og lege en times tid, så op og læse lektier, inden jeg skulle i seng. For det arbejde fik jeg 8 kr. om måneden – 3 kr. for morgenpladsen og 5 kr. for eftermiddagen ...

(Skoletjenesten, Arbejdermuseet u.å. *Valborgs første plads*)

Litteratur

Arbejdermuseet.dk (u.å.). *Børn på fabrik – baggrunden for den første fabrikslov*.
<https://www.arbejdermuseet.dk/viden-samlinger/arbejderhistorien/plads-til-os-alle/lidt-arbejde-skader-ikke-boernearbejde/boern-paa-fabrik-baggrunden-foerste-fabrikslov> (hentet 24.05.22).

Arne-Hansen, S., L.N. Andersen og A.R. Svendsen (2014). "Børnearbejde". I *Hverdagsliv før og nu – fortalt gennem Børnenes Arbejdermuseum*: 11. https://www.arbejdermuseet.dk/wp-content/uploads/2016/03/Hverdagsliv_Arbejdsbog_netPDF-2.pdf (hentet 24.05.22).

Danmarkshistorien.dk (2015a). *Uddrag af Emil Hornemann: "Om Børns Anvendelse i Fabrikker", 1872*. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/uddrag-af-emil-hornemann-om-boerns-anvendelse-i-fabrikker-1872> (hentet 24.05.22).

Danmarkshistorien.dk (2015b). *Lov om Børns og unge Menneskers Arbejde i Fabrikker, 23. maj 1873*. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/fabriksloven-af-23-maj-1873> (hentet 24.05.22).

Danmarkshistorien.dk (2015c). *Industri-Tidenden 1873: Kritik af fabriksloven*.
<https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/industri-tidenden-1873-kritik-af-fabriksloven> (hentet 24.05.22).

Danmarkshistorien.dk (2015d). *Skoledirektørs beretning om skoleelevers arbejde uden for skoletiden, 1898*. <https://danmarkshistorien.dk/vis/materiale/skoledirektors-beretning-om-skoleelevers-arbejde-uden-for-skoletiden-1898> (hentet 24.05.22).

Hyldtoft, O., H. Askgaard og N.F. Christiansen (1981a). *Det industrielle Danmark*. Aarhus: Systime: 193-194.

Hyldtoft, O., H. Askgaard og N.F. Christiansen (1981b). *Det industrielle Danmark*, Aarhus: Systime: 204-210.

Kbh-billeder.dk. <https://kbhbilleder.dk> (hentet 24.05.22).

LO skolekontakt (2006). *Børn arbejdede også i gamle dag – om arbejderfamiliernes hverdag i slutningen af 1800-tallet*. <https://fho.dk/wp-content/uploads/lo/2017/05/5087-bornarbejdedeogsaaigamledage-2006.pdf> (hentet 24.05.22).

Skoletjenesten, Arbejdermuseet (u.å.). *Den første ugeløn*. www.arbejdermuseet.dk/wp-content/uploads/2016/09/Den-første-ugeløn-kilde-til-baggårdens-børnearbejdere.pdf (hentet 24.05.22).

Skoletjenesten, Arbejdermuseet (u.å.). *Floras højeste ønske*. <https://www.arbejdermuseet.dk/wp-content/uploads/2016/09/Floras-højeste-ønske-kilde-til-baggårdens-børnearbejdere.pdf> (hentet 24.05.22).

Skoletjenesten, Arbejdermuseet (u.å.). *Valborgs første plads*. <https://www.arbejdermuseet.dk/wp-content/uploads/2016/09/Valborgs-første-plads-kilde-til-baggårdens-børnearbejdere.pdf> (hentet 24.05.22).